# Popis metody a výsledky výzkumu etnického složení žáků bývalých zvláštních škol v ČR v roce 2011/2012

# Obsah

A. Teoretická východiska sběru etnických dat ..... 3

1. Význam shromažďování etnických dat ..... 3

2. Metodologické problémy spojené se sběrem etnických dat ..... 4

a) Etnikum a rasa ..... 5

b) Koho lze považovat za příslušníka romského etnika? ..... 5

c) Výběr metody ..... 5

i. Sebeidentifikace ..... 6

ii. Identifikace členy komunity ..... 6

iii. Identifikace třetí stranou na základě pozorování ..... 6

iv. Identifikace třetí stranou na základě objektivních nebo nepřímých kritérií ..... 7

3. Příklady sběru etnických dat ze zahraničí ..... 7

4. Předcházející výzkumy spojené se sběrem etnických dat v bývalých zvláštních školách v ČR ..... 9

B. Výsledky výzkumu etnického složení žáků bývalých zvláštních škol v ČR v roce 2011/2012 ..... 11

1. Definice základního a výběrového souboru ..... 11

2. Definice příslušnosti k romskému etniku: kdo je pro účely výzkumu považovaný za Roma? ..... 13

3. Výběr metody ..... 13

4. Shrnutí výsledků ..... 15

5. Závěr ..... 19

Seznam literatury ..... 21

# Úvod

Předkládaná zpráva shrnuje výsledky výzkumu, jehož cílem bylo získat relevantní odhad etnického složení žáků bývalých zvláštních škol, dnes označovaných i jako základní školy praktické. V první části výzkumné zprávy jsou shrnuta teoretická východiska sběru etnických dat, zejména jeho význam, metodologické problémy, příklady a zkušenosti ze zahraničí. Druhá část výzkumné zprávy popisuje metodologii výzkumu (definici základního a výběrového souboru a zvolenou metodu) a jeho výsledky.

## A. Teoretická východiska sběru etnických dat

Sběr etnických dat v bývalých zvláštních školách spadá do širšího rámce shromažďování statistických údajů o etnickém původu ke zjišťování možného rozsahu a dopadu diskriminace. V českém kontextu jde o poměrně novou problematiku; před samotným popisem použitých metod a shrnutím výsledků je proto zařazena část věnovaná teoretickým východiskům sběru etnických dat, která prezentuje: a) argumenty odůvodňující sběr etnických dat a stanoviska mezinárodních organizací k tomuto tématu, b) metodologické problémy spojené se sběrem etnických dat a c) konkrétní výzkumy spojené se sběrem etnických dat z České republiky a ze zahraničí.

### 1. Význam shromažďování etnických dat

Shromažďování dat o etnickém nebo rasovém původu je významnou součástí statistického monitoringu programů rovného zacházení, a to nejméně ze čtyř důvodů.[1] Za prvé, aby bylo možné vypracovat efektivní antidiskriminační politiku, je potřeba nejprve zmapovat daný problém: je nutné identifikovat skupiny vystavované diskriminaci, oblasti, ve kterých se diskriminace objevuje, jakož i povahu a rozsah diskriminace. Sběr dat zachycující etnický nebo rasový původ umožňuje orgánům veřejné správy monitorovat implementaci antidiskriminační legislativy a dohlížet na její respektování. Kromě toho, zpracování osobních dat s etnickými údaji je nevyhnutelné při implementaci určitých typů pozitivních opatření nebo při posuzování nároku na cílené dávky sociálního plnění. Konečně, statistická data mohou být zásadním faktorem umožňujícím obětem prokázat diskriminaci v právních sporech. Jinými slovy, aby bylo možné vytvořit, implementovat a průběžně hodnotit antidiskriminační politiku a konkrétní programy rovného zacházení, zainteresované strany musí mít k dispozici data, která jim umožní důkladně popsat a pochopit danou situaci.

Sběr etnických dat je součástí rozsáhlého boje s diskriminací iniciovaného Evropskou unií. V příloze Komunitárního akčního programu boje s diskriminací na základě rasového či etnického původu, náboženství či víry, postižení, věku nebo

[1] Ringelheim 2006

sexuální orientace (2000/750/ES) se uvádí, že v rámci iniciativ bude EU podporovat „rozvoj a šíření srovnatelných statistických údajů o rozsahu diskriminace“ a „rozvoj a šíření metod a ukazatelů k posuzování účinnosti antidiskriminační politiky a praxe.“ Sběr etnických dat podporuje i Výbor OSN pro eliminaci všech forem rasové diskriminace (CERD), Evropská komise proti rasismu a intoleranci (ECRI) a Poradní výbor Rady Evropy k Rámcové úmluvě na ochranu národnostních menšin. Tyto orgány pravidelně vyzývají státy, aby sbíraly informace reflektující situaci rasových a etnických menšin v různých oblastech sociálního a ekonomického života. Sběr, analýzu a šíření spolehlivých statistických dat podpořila i Durbanská deklarace a Akční plán přijatý v roce 2001 Světovou konferencí proti rasismu, rasové diskriminaci, xenofobii a související intoleranci.[2]

Paradoxem je, že ačkoliv jsou data o etnickém původu obecně považována za mimořádně potřebná, v mnohých případech orgány veřejné správy, neziskové organizace ani výzkumníci relevantními údaji nedisponují. K hlavním důvodům neochoty ke sběru etnických dat kromě jiného patří:[3]

- dezinterpretace zákonů o ochraně osobních údajů, které sběr etnických dat údajně zakazují,
- nepochopení strategického významu etnického monitoringu v boji proti diskriminaci,
- strach ze zneužití etnických statistik za účelem poškození respondentů,
- slabá politická vůle ke tvorbě efektivních programů integrace, absence vize skutečné reformy založené na kvantitativním posouzení potřeb,
- strach z toho, že statistiky odhalí nelichotivou situaci ve společnosti,
- metodologické problémy spojené se sběrem etnických dat.

## 2. Metodologické problémy spojené se sběrem etnických dat

Sběr etnických dat je spojen s několika metodologickými otázkami. V první řadě, samotné pojmy etnikum, etnický původ, rasový původ atd. jsou nejasné a jejich definice je předmětem sporů. S totožným problémem se lze setkat při pokusu definovat, kdo je pro účely výzkumu považován za příslušníka romského etnika. Další okruh metodologických problémů se týká samotného výběru metody: ta může být založená na a) sebeidentifikaci respondentů, b) identifikaci členy komunity, c) identifikaci třetí stranou na základě pozorování a d) identifikaci třetí stranou na základě objektivních anebo nepřímých kritérií. Tyto problematické body jsou rozpracovány v následujících odstavcích.

[2] Ringelheim 2006
[3] dle Ivanov 2010

### a) Etnikum a rasa

Prvním zdrojem metodologických problémů při sběru etnických dat je nejasná definice základních pojmů jako *etnicita, rasa, etnický původ, rasový původ, národnostní původ* atd. Terminologie se napříč různými zeměmi (i napříč jednotlivými výzkumy v té stejné zemi) značně liší. Zatímco termín *rasa* implikuje zejména biologické paradigma, koncept *etnicity* v sobě zahrnuje i kulturní, behaviorální a environmentální faktory přispívající k identifikaci a rozpoznání lidských skupin jako odlišných. Proto výzkum dále pracuje s konceptem etnicity.

Etnicitu je nutno chápat jako kulturně reprodukovanou a sociálně konstruovanou, vztahující se k různým dimenzím osobní identity, jako je příbuzenství, náboženství, jazyk, sdílené území, národnost nebo fyzický vzhled, a která je jako taková inherentně kontextuální a přechodná.[4] Ačkoliv se rasa a etnicita často prezentují jako přirozené kategorie, jejich hranice nejsou pevné a jejich členství není nesporné. Jsou to pomyslné komunity: lidé jsou sociálně definováni jako patřící do určitých etnických nebo rasových skupin, a to ve smyslu definice použité ostatními, nebo definice, kterou si členové těchto etnických skupin vyvinou sami pro sebe.[5]

Faktory, které mohou přispívat nebo ovlivňovat etnicitu dané osoby, zahrnují zejména rodový původ, kulturu, sociální kontext, ve kterém osoba žije (vesnický nebo městský), rasu, národnost, zemi narození, občanství, náboženství a jazyk.[6]

### b) Koho lze považovat za příslušníka romského etnika?

Dalším zdrojem problémů při sběru etnických dat je vymezení, kdo je pro účely výzkumu považován za příslušníka romského etnika. Obecně lze při určování etnického původu použít tři hlediska; osoba může být považována za příslušníka daného etnika, pokud a) tak sama sebe deklaruje, b) pokud je jako příslušník etnika vnímána ostatními příslušníky etnika, c) pokud je jako příslušník etnika vnímána svým okolím. Příkladem konkrétní definice kombinující výše uvedené přístupy může být definice Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy:[7] *„za romského žáka/romskou žákyni považujeme člověka, který se za něj/ni sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil(a), a/nebo je za takového/takovou považován(a) významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů.“*

### c) Výběr metody

Problémy spojené se shromažďováním dat o etnickém původu souvisí i se samotným výběrem metody sběru. Pro tyto účely se nabízí čtyři možnosti,[8] přičemž každá z nich má své výhody a nevýhody: a) sebeidentifikace respondentů, b) identifikace členy komunity, c) identifikace třetí stranou na základě pozorování a d) identifikace třetí stranou na základě objektivních nebo nepřímých kritérií.

[4] Mateos et al. 2009
[5] Bulmer, Solomos 1998
[6] WCDHB 2007
[7] MŠMT 2006: 10
[8] Ringelheim 2006, Poradna pro občanství/občanská a lidská práva 2006, Liga lidských práv 2007

### *i. Sebeidentifikace*

Sebeidentifikace je založena na jednoduchém principu: za příslušníka dané etnické skupiny se považuje ten, kdo se k ní sám přihlásí. Jednotlivci jsou v rámci této metody požádáni, aby deklarovali, jaké skupiny se cítí být součástí. V praxi si v rámci sběru dat vybírají z předdefinovaného seznamu skupin, kde se obyčejně nechává také volná kolonka dávající respondentovi prostor na vyjádření možnosti, která nebyla zahrnuta v seznamu. Tato metoda se uplatňuje například při sčítání lidu (cenzus).

Princip, že se za člena daného etnika považuje ten, kdo se za něj sám deklaruje, podporuje například Výbor OSN pro eliminaci všech forem rasové diskriminace (CERD), který v roce 1990 vydal doporučení, že identifikace jednotlivců jako členů určité rasové nebo etnické skupiny „má, pokud vůči tomu neexistuje žádné ospravedlnění, být založena na sebeidentifikaci dotčeného jedince.“[9] Podobné pravidlo můžeme dovodit z Rámcové úmluvy Rady Evropy na ochranu národnostních menšin z roku 1995, dle kterého má mít každý jednotlivec právo svobodně si vybrat, jestli chce nebo nechce být považován za člena určité národnostní menšiny; z tohoto výběru pro něj nesmí plynout žádné znevýhodnění.

Hlavní nevýhodou této metody je fakt, že množství osob, které uvádí určitý etnický původ, je závislé např. na prestiži či stigmatizaci dané etnické skupiny nebo na její mediální viditelnosti. Ačkoliv lze tedy sebeidentifikaci považovat z teoretického hlediska za optimální metodu, v praxi je spojena se závažnými problémy, které souvisí zejména s neochotou příslušníků určitých etnických skupin se k tomuto členství hlásit, což se týká především skupin, které jsou většinovou společností znevýhodňovány. Pro účely zkoumání diskriminace je proto tato metoda nevhodná. Kromě toho, diskriminace je založena na úsudku diskriminujícího, ne diskriminovaného (diskriminující nežádá oběť o sebeidentifikaci); proto lze považovat za legitimní, když pro účely sběru statistických údajů ke zjišťování možného rozsahu a dopadu diskriminace dojde k odklonu od sebeidentifikace ve prospěch jiných metod.

### *ii. Identifikace členy komunity*

V rámci této metody jsou jednotlivci považováni za členy určité skupiny, když je za ně považují ostatní členové té samé skupiny. Jinými slovy, příslušnost jednotlivce ke skupině závisí na tom, zda ho za svého (spolu)člena považují ostatní příslušníci této skupiny.

Tato metoda se používá např. v USA nebo v Austrálii k potvrzení příslušnosti k původním obyvatelům USA nebo k aboriginské příslušnosti. Příslušnost ke skupině potvrzují členové skupiny, kteří jsou již zaevidováni.

### *iii. Identifikace třetí stranou na základě pozorování*

Metoda spočívá v předpokladu, že jednotlivec je považován za člena určité skupiny, pokud je na základě svého fyzického vzhledu vnímán jako člen této skupiny

[9] In Ringelheim 2006

externím pozorovatelem, který vykonává klasifikaci. Proto je metoda vhodná pouze pro identifikaci kategorií založených na viditelných znacích, jako je barva pleti, pohlaví či viditelné postižení. Z hlediska diskriminačního jednání v praxi nezáleží na skutečnosti, zda jednotlivec sám sebe identifikuje jako člena etnické menšiny nebo ho tak identifikují ostatní členové této etnické skupiny, ale postačí, pokud jako člen etnické menšiny vypadá a většinová společnost s ním na základě jeho vzhledu tak zachází. Jinými slovy, i když identifikace třetí osobou na základě pozorování nemusí být vždy v souladu s identitou, kterou by uvedl sám respondent, zjevně odpovídá tomu, jak je jednotlivec vnímán. Z hlediska porozumění nepříznivému zacházení, kterému je tento jednotlivec potenciálně vystaven, je metoda identifikace třetí stranou na základě pozorování vhodnější a užitečnější než metoda sebeidentifikace nebo identifikace členy komunity.

#### *iv. Identifikace třetí stranou na základě objektivních nebo nepřímých kritérií*

Uvedená metoda zařazuje jednotlivce do předdefinovaných kategorií na základě nepřímých indikátorů, jako je místo narození, národnost rodičů, mateřský jazyk a podobně. Tato kritéria jsou považována za objektivní v tom smyslu, že nejsou založena na pocitech jiných, ale na faktických informacích, které mohou být objektivně posouzeny.

## 3. Příklady sběru etnických dat ze zahraničí

Shromažďování etnických dat je v zahraničí pevnou součástí návrhu a evaluace opatření sociálních politik zaměřených na rovné zacházení. Data se sbírají zejména v rámci sčítání lidu a v rámci monitoringu v zaměstnání, ve školách a při poskytování sociálních služeb. V zásadě lze shrnout, že sběr etnických dat je v zahraničí zpravidla postaven na sebeidentifikaci (zejména při sčítání lidu), ale při tvorbě administrativních rejstříků, v rámci akademických výzkumů, monitoringu na pracovištích a monitoringu poskytování služeb, se k sebeidentifikaci přidružují i jiné metody. V dalším textu je proto vynecháno sčítání lidu a pozornost je zaměřena pouze na ostatní uvedené kontexty sběru etnických dat.

Ve Velké Británii je sběr etnických dat postaven téměř výhradně na sebeidentifikaci s tím, že identifikace třetí stranou je sice v určitých případech přípustná, ale dotyčná osoba by měla mít právo takto získanou informaci potvrdit nebo opravit.[10] Komise pro rasovou rovnost (CRE) vydala státním orgánům doporučení, aby v rámci monitoringu rovnosti v zaměstnání a v poskytování služeb použily kategorie z dotazníků distribuovaných při sčítání lidu. Sebeidentifikace by měla být použita vždy, když je to možné, s tím, že pokud státním orgánům tato metoda neumožní získat dostatek informací, mohou ještě zvážit využití identifikace třetí stranou. Sběr etnických dat ve školách je dle Školního zákona (Education Act 1996) definován jako povinný. Informační komisař doporučuje, aby dotazník za děti mladší 11 let vyplnili rodiče, děti ve věku 11 až 16 let by měly vyplnit dotazník ve spolupráci s rodiči a děti starší 16 let dotazník vyplňují samy. V dotazníku je zakotvena také možnost „nepřeji si zaznamenání žádné etnické kategorie“. Sběr

[10] Ringelheim 2006

etnických dat je doprovázen informační kampaní, během které se kromě jiného do škol distribuují letáky vysvětlující význam sběru těchto údajů, a rodičům dětí se zasílají informační dopisy.

Metoda sebeidentifikace se využívá i v Kanadě, a to kromě sčítání lidu i jako součást monitoringu rovnosti v zaměstnání. Ten je povinný pro federálně regulované zaměstnavatele v soukromém sektoru se sto a více zaměstnanci, podniky federálního veřejného sektoru a federální dodavatele. Zaměstnavatelé musí usilovat o přiblížení skladby svého pracovního kolektivu k ideálnímu zastoupení definovanému podle dostupné pracovní síly v referenční oblasti. Tyto podniky každý rok podávají zprávu o svých zaměstnancích ze čtyř určených skupin – spadají sem ženy, postižení lidé, původní obyvatelé a tzv. viditelné menšiny,[11] přičemž zaměstnanci se do těchto skupin zařazují sami.

V USA je na rozdíl od Velké Británie a Kanady metoda sebeidentifikace doplněna metodou pozorování třetí osobou, a to zejména v případech, kdy sebeidentifikace selže nebo se jeví jako nepraktická. Využívají ji zejména zaměstnavatelé, školy a policejní útvary v rámci programů rovných příležitostí, přičemž identifikací bývá pověřen supervizor, zaměstnavatel nebo učitel.[12] Jak se uvádí ve Standardech pro klasifikaci federálních dat o rase a etnicitě,[13] používaní metody pozorování je legitimní, jelikož skutečnost, zda se někdo stal obětí diskriminace, často závisí na skutečnosti, zda s ním ostatní zachází méně příznivě na základě svého subjektivního vnímaní jeho barvy pleti, příjmení, přízvuku atd. Uvedené faktory obecně nezávisí na skutečnosti, zda a jak jedinec sám identifikuje svůj rasový nebo etnický původ.

V Holandsku je shromažďování etnických dat založeno na nepřímých kritériích, konkrétně na místě narození dané osoby nebo na místě narození jejích rodičů.

Metoda pozorování třetí stranou se využívá i v Maďarsku – příkladem může být výzkum maďarských domácností realizovaný Národním statistickým úřadem v letech 1992 - 1994. Etnická data o respondentech sbírali tazatelé, přičemž měli na výběr tři možnosti: a) subjekt je určitě Rom, b) subjekt určitě není Rom a c) není jasné, jestli subjekt je, anebo není Rom.[14]

Na Slovensku byla etnická data sbírána v rámci výzkumu etnického složení žáků ve školních a předškolních zařízeních,[15] přičemž identifikací romských žáků byli pověřeni učitelé – šlo tedy o metodu identifikace třetí stranou na základě pozorování.

V Srbsku se etnická data sbírala v rámci zjišťování podílu romských žáků v základních a středních speciálních školách.[16] O identifikaci romských žáků byli požádáni učitelé, u části zkoumaných škol byly o identifikaci požádány i romské

[11] Jde o termín pro osoby, jež jsou jiné než bílé rasy a mají jinou než bílou pleť.
[12] Ringelheim 2006
[13] http://www.whitehouse.gov/omb/fedreg_race-ethnicity
[14] Krizsán 2002: 192
[15] Salner 2005
[16] Open Society Institute 2010. Dle výzkumu dosahuje podíl romských žáků ve speciálních školách v Srbsku 36 % (přičemž podíl Romů v Srbsku představuje dle odhadů 3 až 7 %).

neziskové organizace a koordinátoři. Údaje získané z těchto dvou zdrojů byly v zásadě shodné. I v tomto případě tedy byla zvolena identifikace třetí stranou na základě pozorování.

# 4. Předcházející výzkumy spojené se sběrem etnických dat v bývalých zvláštních školách v ČR

Sledování etnického složení žáků bývalých zvláštních škol není novinkou – etnická data byla sbírána jako součást projektů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT 2009a, MŠMT 2009b), údaje kromě jiného sledoval i Ústav pro informace ve vzdělávání (ÚIV 2009) a Česká školní inspekce (ČŠI 2010).

Co se týká metody, ve třech ze čtyř výzkumů (MŠMT 2009a, MŠMT 2009b, ÚIV 2009) byly o identifikaci žáků požádány samotné školy, resp. jejich ředitelé a třídní učitelé – uplatnila se tak metoda pozorování třetí stranou. Metoda sběru dat ČŠI (2009) nebyla v závěrečné zprávě specifikována.

Ve dvou výzkumech (ÚIV 2009 a MŠMT 2009a) bylo explicitně definováno, kdo je pro účely sběru etnických dat považován za romského žáka – definice se v obou případech shodovala, pocházela z dřívějšího výzkumu MŠMT[17] a měla následující znění: *„za romského žáka/romskou žákyni považujeme člověka, který se za něj/ni sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil(a), a/nebo je za takového/takovou považován(a) významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů.“*

V rámci výzkumu MŠMT z roku 2009 (MŠMT 2009a) bylo o identifikaci žáků požádáno 50 bývalých zvláštních škol. Pouze 17 škol bylo schopno a ochotno sdělit přesný údaj, dalších 28 škol deklarovalo podíl Romů na škole jenom na úrovni kvalifikovaného odhadu a 5 škol odmítlo údaj sdělit. Téměř polovina škol (23) uváděla padesátiprocentní a vyšší podíl docházejících Romů, šest škol lze dokonce považovat za etnicky téměř homogenní, neboť vzdělávaly 90 a více procent Romů.

Jiný výzkum MŠMT, zveřejněný v roce 2009 (MŠMT 2009b), probíhal speciálně na základních školách nacházejících se v blízkosti sociálně vyloučených romských lokalit. Zjištěné údaje jsou společné pro bývalé zvláštní školy a základní školy speciální. Sledovaných škol bylo 31, přičemž z celkového počtu 3 239 žáků jich bylo 44 % identifikovaných jako romští žáci (1 434).

Další výzkum realizoval Ústav pro informace ve vzdělávání (ÚIV 2009). Ten oslovil 4 189 základních škol (tj. všechny základní školy v ČR), ze kterých dále spolupracovalo 2 797 škol. Z celkového vykázaného počtu žáků na všech školách, jejichž zástupci vyplnili a odeslali dotazník, bylo 4,3 % žáků označeno za romské žáky. Zatímco podíl romských žáků z celkového počtu žáků v hlavním vzdělávacím proudu[18] představoval 3,2 %, podíl romských žáků z celkového počtu žáků vzdělávajících se dle přílohy RVP ZV pro vzdělávání žáků s lehkým mentálním

[17] MŠMT 2006: 10
[18] vzdělávajících se dle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání – RVP ZV

postižením (dále jako RVP ZV LMP[19]) a programu Zvláštní škola představoval více než třetinu (35,3 %) – z počtu 16 057 dětí bylo jako romské dítě označeno 5 671 z nich.

Česká školní inspekce (ČSI 2010) navštívila 171 bývalých zvláštních škol a dospěla k závěru, že podíl romských žáků dosahuje 35 %: z počtu 10 842 žáků s diagnózou LMP jich bylo 3 791 identifikováno jako romští žáci. ČŠI ve zprávě neuvádí metodu sběru etnických dat ani definici, koho považovala za romského žáka.

Otázka počtu romských žáků v bývalých zvláštních školách je nejen předmětem empirických výzkumů, ale i předmětem demografických projekcí. Problém je zde formulován poněkud jinak - hlavní otázkou je to, jaký podíl romských žáků z celkového počtu školou povinných Romů v ČR se vzdělává v bývalých zvláštních školách. Dle odhadu[20] založeného na výsledcích sčítání lidu, domů a bytů z let 1970, 1980, 1991 a 2001 a na soupisech národních výborů, které byly k dispozici naposledy v roce 1989, představovala v roce 2003/2004 romská subpopulace žáků ve věku 6 - 15 let zhruba 22 % celé romské populace. Velikost této populace se v tom čase odhadovala na 250 až 350 tisíc osob – to znamená, že ve školním roce 2003/2004 žilo v České republice zhruba 55 až 77 tisíc romských žáků ve věku 6 - 15 let. Kdyby všichni žáci zvláštních škol v daném školním roce (24 163[21]) byli Romové, z celkového počtu školou povinných Romů by zvláštní školu navštěvovalo přibližně 30 % žáků (při odhadu celkové romské populace 350 tisíc osob) až 44 % žáků (při odhadu celkové romské populace 250 tisíc osob). Odhady některých neziskových organizací, že až 75 % Romů je umísťovaných do zvláštních škol, jsou proto nepřesné – a jak dodává autor projekce, i kdyby se situace týkala „pouze“ 40 % dětí nebo i 30 %, jedná se o problém, který vyžaduje neodkladné koncepční řešení.

[19] Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – příloha upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením.
[20] Hůle 2007.
[21] Počet žáků zvláštních škol, se kterým pracoval autor projekce, se poněkud liší od údajů Českého statistického úřadu – viz Tab. 1.

# B. Výsledky výzkumu etnického složení žáků bývalých zvláštních škol v ČR v roce 2011/2012

Tato část shrnuje použité metody a výsledky výzkumu mapujícího etnické složení žáků bývalých zvláštních škol, který byl realizován ve školním roce 2011/2012. V úvodu je popsán základní a výběrový soubor škol, dále je vymezena definice, kdo byl v rámci výzkumu považován za romského žáka, následovaná popisem metody sběru dat. Poté je zařazena samotná prezentace výsledků.

Cílem výzkumu bylo získat relevantní odhad etnického složení žáků bývalých zvláštních škol, dnes označovaných i jako základní školy praktické.[22] V návaznosti na rozsudek D. H. a ostatní proti České republice, v němž v roce 2007 Evropský soud pro lidská práva odsoudil Českou republiku pro diskriminaci romských dětí ve zvláštních školách pro mentálně postižené, byl kladen především důraz na zjištění podílu romských žáků.

Za neproporcionální vyčleňování romských žáků mimo hlavní vzdělávací proud dlouhodobě kritizují ČR neziskové i mezinárodní organizace, přičemž část odborníků z bývalých zvláštních škol existenci této praxe popírá. Vyčleňování romských žáků do zvláštních škol pro mentálně postižené má negativní dopad na další vzdělanostní dráhu těchto žáků, a následně na jejich uplatnění na trhu práce i v dalších oblastech života. Jejich vyloučení mimo běžnou skupinu vrstevníků dále narušuje vzájemnou akceptaci romské a většinové populace a v širším smyslu i sociální kohezi ve společnosti.

## 1. Definice základního a výběrového souboru

Základní soubor tvoří školy, jejichž žáci se vzdělávají podle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání s přílohou upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením (RVP ZV LMP).[23] Jedná se tedy zpravidla o bývalé zvláštní školy, dnes označované i jako základní školy praktické.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ani Česká školní inspekce nedisponují kompletním seznamem těchto škol a nemají informaci o jejich celkovém počtu. Poslední známý údaj pochází ze školního roku 2004/2005 – v roce 2005 totiž nabyl účinnost nový školský zákon (zák. č. 561/2004 Sb.), který už pojem zvláštní škola nezná. Dle Českého statistického úřadu[24] působilo ve školním roce 2004/2005 celkem 403 škol, ve kterých se vzdělávalo 25 617 žáků. Při pohledu na vývoj počtu škol a žáků od roku 1989 v Tab. 1 je patrná zřetelná klesající tendence. Zatímco v roce 1989 bylo těchto škol 640 a vzdělávalo se v nich 54 052 žáků, v posledním sledovaném školním roce navštěvovalo 403 zvláštních škol 25 617 žáků. Počet škol klesl o 37 %, počet žáků klesl o víc než 52 %. Je proto pravděpodobné, že současný

[22] Terminologie a související legislativa je blíže specifikována v první části zprávy, kap. 3 b) Vzdělávací soustava po účinnosti nového školského zákona.
[23] Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných
[24] http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/A8004CFEA6/$File/330706J05.pdf

počet bývalých zvláštních škol a jejich žáků je nižší, než tomu bylo v posledním sledovaném roce 2004/2005.

Za situace, kdy není k dispozici celkový seznam škol vyučujících podle RVP ZV LMP, bylo pro účely výzkumu nutné hledat jiné varianty. Část škol sice používá název Základní škola praktická, což ale není absolutním pravidlem, takže nebylo možné vytvořit seznam na základě názvu školy. Nejobsáhlejším dostupným seznamem tak byl seznam 171 škol[25] vytvořený Českou školní inspekcí, který použila při své kontrolní činnosti v roce 2010. Vzhledem k absenci úplnějšího seznamu představoval seznam 171 škol pro výzkum ochránce oporu výběru.

**Tab. 1 Speciální zvláštní školy – počet škol a žáků od roku 1989 do roku 2005**

| školní rok | 1989/ 1990 | 1990/ 1991 | 1991/ 1992 | 1992/ 1993 | 1993/ 1994 | 1994/ 1995 | 1995/ 1996 | 1996/ 1997 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| počet zvláštních škol | 642 | 642 | 612 | 677 | 487 | 437 | 513 | 486 |
| počet žáků | 54 052 | 51 829 | 50 579 | 49 661 | 36 939 | 35 376 | 35 131 | 36 020 |

| školní rok | 1997/ 1998 | 1998/ 1999 | 1999/ 2000 | 2000/ 2001 | 2001/ 2002 | 2002/ 2003 | 2003/ 2004 | 2004/ 2005 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| počet zvláštních škol | 476 | 457 | 451 | 432 | 428 | 417 | 412 | 403 |
| počet žáků | 34 141 | 32 721 | 31 256 | 29 577 | 28 194 | 27 161 | 26 521 | 25 617 |

Zdroj: Český statistický úřad[26]

Vzorek navštívených škol byl konstruován náhodným stratifikovaným výběrem. Školy z opory výběru byly rozděleny dle krajů a dále vybírány prostým náhodným výběrem.[27] Počet vylosovaných (a následně navštívených) škol v jednotlivých krajích byl nastaven podle počtu obyvatelů krajů, aby bylo docíleno jejich proporcionálního zastoupení. Celkový počet navštívených škol byl stanoven na 68. Na hlavní město Prahu připadalo sice na základě poměrného počtu obyvatel osm škol, v opoře výběru však figurovalo jenom sedm škol, proto se celkový počet snížil na 67 škol. Počty navštívených škol dle krajů sumarizuje Tab. 2.

**Tab. 2. Počet škol ve vzorku (modelováno dle počtu obyvatel kraje); N=67**

| Kraj | Počet navštívených škol | Kraj | Počet navštívených škol |
|---|---|---|---|
| **Hlavní město Praha** | 7 | **Moravskoslezský kraj** | 8 |
| **Jihočeský kraj** | 4 | **Olomoucký kraj** | 4 |
| **Jihomoravský kraj** | 8 | **Pardubický kraj** | 3 |

[25] Nejsou přitom k dispozici žádné informace naznačující, že by školy byly na seznam vybrány kvůli určité společné vlastnosti, která je odlišuje od ostatních bývalých zvláštních škol v ČR.
[26] http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/t/A8004CFEA6/$File/330706J05.pdf
[27] Byly losovány prostřednictvím programu generujícího náhodná čísla Research Randomizer: http://www.randomizer.org/

| | | | |
|---|---|---|---|
| **Karlovarský kraj** | 2 | **Plzeňský kraj** | 4 |
| **Kraj Vysočina** | 3 | **Středočeský kraj** | 8 |
| **Královéhradecký kraj** | 4 | **Ústecký kraj** | 5 |
| **Liberecký kraj** | 3 | **Zlínský kraj** | 4 |

V případě, že byly ve sledovaných školách vytvořeny třídy výhradně pro děti vzdělávající se dle programu RVP ZV, nebyly tyto třídy do výzkumu zahrnuty. Ve třídách, kde se vzdělávají žáci dle programu RVP ZV LMP, se ale výzkum týkal všech žáků,[28] tedy i žáků vzdělávajících se dle program RVP ZV, kteří byli v jednotlivých případech zařazeni do tříd.[29] Informace o celkovém počtu dětí ve škole a ve třídách, jakož i informace o počtu dětí, které se vzdělávají dle jednotlivých vzdělávacích programů, byly zjišťovány v rámci vstupního rozhovoru s ředitelem školy. Jejich přehled je uveden v kapitole shrnující výsledky výzkumu.

## 2. Definice příslušnosti k romskému etniku: kdo je pro účely výzkumu považovaný za Roma?

Ochránce v rámci výzkumu využil definici Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy,[30] dle které „*za romského žáka/romskou žákyni považujeme člověka, který se za něj/ni sám považuje, aniž by se nutně k této příslušnosti za všech okolností (např. při sčítání lidu) hlásil(a), a/nebo je za takového/takovou považován(a) významnou částí svého okolí na základě skutečných či domnělých (antropologických, kulturních nebo sociálních) indikátorů.*“ Výzkum vychází především z druhé části uvedené definice, jelikož právě ta vystihuje situaci na poli diskriminace, kdy nezáleží na sebepojetí či identitě oběti diskriminace, ale zejména na úsudku diskriminujícího.

## 3. Výběr metody

I když je *sebeidentifikace* v rámci sběru etnických dat považována za ideální metodu (vzhledem k právu jednotlivců na sebeurčení, i vzhledem ke skutečnosti, že etnicita je sociálně konstruovanou kategorií, takže nejsou k dispozici žádné vědecké způsoby, jak objektivně určit etnickou příslušnost dané osoby), v kontextu sběru etnických dat ve výše specifikovaných školách není její použití optimální variantou. Dle očekávání je nejčastěji zastoupenou etnickou menšinou romská menšina, u které panuje tradičně nízká ochota k sebeidentifikaci. Dle oficiálních odhadů[31] žije v ČR 150 - 300 tisíc Romů, ale při sčítání lidu se k romské etnicitě přihlásilo pouze 13 150 osob (zvolily možnost „romská národnost“ nebo „česká a romská národnost“).

[28] S výjimkou jedné školy, kde byli z organizačních důvodů sčítáni jenom žáci vzdělávající se dle programu RVP ZV LMP, i když se společně s nimi ve třídách vzdělávalo 5 žáků dle programu RVP ZV.
[29] Současná právní úprava totiž umožňuje, aby třídu nebo skupinu žáků s postižením navštěvovali i žáci s jiným typem postižení, se zdravotním znevýhodněním a dočasně i žáci se sociálním znevýhodněním. Blíže viz první část zprávy, kap. 3 b) Vzdělávací soustava po účinnosti nového školského zákona.
[30] MŠMT 2006: 10
[31] http://web2006.vlada.cz/scripts/detail.php?id=16149

Uvedený počet osob představuje 0,012 % celkové populace[32] České republiky, přičemž dle odhadů jde ve skutečnosti o 1,4 až 2,8 %. To znamená, že k romské etnicitě se hlásí pouze 4,4 až 8,7 % celkového odhadovaného počtu Romů v ČR.

Kromě toho by v případě sebeidentifikace bylo nezbytné, aby výzkum provázela rozsáhlá a dlouhodobá informační kampaň, která by rodičům i žákům vysvětlila význam sběru etnických dat, a podpořila tak jejich participaci. I když jde s výhledem do budoucna nepochybně o potřebnou a užitečnou strategii, vzhledem k časovému rámci výzkumu nebylo možné podobnou kampaň realizovat.

Proti použití metody sebeidentifikace hovoří i fakt, že z hlediska práva na rovné zacházení a ochrany před diskriminací není důležitý fakt, které etnické skupiny se jedinec cítí být součástí (*identita*), ale za člena jaké etnické skupiny ho pokládá okolí (*identifikace*). Jinými slovy, rozhodující je úsudek diskriminujícího, ne vlastní identita diskriminovaného.

V úvahu nepřipadala ani druhá možná metoda, *identifikace členy komunity*, jelikož identifikace „typických" Romů, kteří by znali všechny děti navštěvující sledované školy, je příliš obtížná a jenom stěží představitelná.

Z těchto důvodů byly zvoleny zbývající dvě metody, čili *metoda pozorování třetí stranou* a *metoda identifikace na základě nepřímých kritérií*. Pozorování vykonali zaměstnanci[33] Kanceláře veřejného ochránce práv (KVOP) přímo při návštěvách ve třídách (v zájmu vyšší objektivity ve dvojicích). Jejich úlohou bylo pohlédnout na žáky očima majoritní společnosti, která identifikuje Romy na první pohled, bez osobní známosti. Jelikož může být identifikace na základě pozorování třetí stranou v některých případech sporná, byly použity tři kategorie:[34] 1. žák/žákyně je Rom/ka, 2. žák/žákyně není Rom/ka, 3. není jasné, zda je žák/žákyně Rom/ka.

Druhou zvolenou metodou byla *identifikace na základě nepřímých kritérií*, o kterou byli požádáni třídní učitelé. Třídní učitelé na rozdíl od zaměstnanců KVOP, kteří žáky identifikovali čistě na základě pozorování, své žáky znají a znají i jejich rodiče a sociální kontext, ve kterém žijí; proto bylo předpokládáno, že učitelé disponují z hlediska identifikace etnické příslušnosti žáků hlubším vhledem založeným i na jiných, objektivnějších indikátorech, než je fyzický vzhled dětí.

Samotný sběr dat probíhal od 25. listopadu 2011 do 25. května 2012. Ředitelé škol byli o konání výzkumu, jeho účelu a datu návštěvy pracovníků KVOP informováni v dopisu, který jim byl v předstihu zaslán. Dopis obsahoval také dotazníky pro třídní učitele spolu s oporou pro vyplnění, v níž byly uvedeny instrukce s výše uvedenou definicí; tj. kdo je pro účely výzkumu považován za romského žáka/žákyni a atribuční charakteristiky, které lze při identifikaci považovat za relevantní.[35]

[32] celková populace ČR představuje dle Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011 – 10 562 214 osob (www.scitani.cz)
[33] Šetření ve třídách se zúčastnilo celkem 21 zaměstnanců KVOP.
[34] Dle Krizsán 2002
[35] Konkrétně šlo o následující formulaci: *„Faktory, které mohou přispívat nebo ovlivňovat etnicitu osoby, jsou následující: příjmení (má žák typicky romské příjmení?), rodový původ a příbuzenství (považuje se/je alespoň jeden z rodičů žáka považován za Roma?), kultura (v širokém pojetí: celkový způsob života zahrnující jazyk, hudbu, literaturu, hodnoty a víru, rodinný život, náboženství a oslavy specifických dní či událostí se specifickým*

Výsledkem výzkumu jsou tedy dva různé odhady podílů romských žáků, získané dvěma odlišnými metodami. Tato čísla proto nelze přímo srovnávat, a to nejen kvůli odlišnosti metod, ale i kvůli skutečnosti, že identifikace na základě pozorování nemohla být vykonána v případě absentujících žáků, zatímco identifikace na základě nepřímých kritérií, kterou vykonali třídní učitelé, se týká všech žáků (i těch, kteří během návštěvy pracovníků KVOP ve třídách chyběli).

Právě zvolená kombinace použitých metod (přičemž jednu využili pracovníci KVOP a o aplikaci druhé byli požádáni třídní učitelé), a zejména jejich artikulace a reflexe, odlišuje výzkum od předešlých výzkumů[36] spojených se sběrem etnických dat v bývalých zvláštních školách v ČR.

## 4. Shrnutí výsledků

Tato část shrnuje výsledky výzkumu, který jsem zrealizoval ve školním roce 2011/2012 ve školách, v nichž se vzdělávají děti dle programu RVP ZV s přílohou upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením (LMP). Jak již bylo uvedeno výše, cílem výzkumu bylo získat relevantní odhad etnického složení žáků těchto škol, a to zejména odhad zastoupení romských žáků. Výzkumný vzorek představoval 67 škol ze všech krajů ČR, přičemž zvolenými výzkumnými metodami byla *metoda pozorování třetí stranou* – pracovníky KVOP, a *metoda identifikace na základě nepřímých kritérií*, v jejímž rámci byli o spolupráci požádáni třídní učitelé.

Jak ukazuje Tab. 3, ve sledovaných školách se vzdělává celkem 3896 žáků. Velká většina z nich, až 97 %, se vzdělává dle programu RVP ZV LMP. V těchto třídách se kromě toho vzdělává 118 žáků (3 %) dle programu RVP ZV bez přílohy.[37] Dále bylo zjištěno, že 5 žáků se ještě stále vzdělává dle Vzdělávacího programu pro zvláštní školy, navzdory tomu, že tento vzdělávací program měl skončit nejpozději ve školním roce 2010/2011. Jeden žák se vzdělává dle Rámcového vzdělávacího programu Základní škola speciální (RVP ZŠS).

**Tab. 3 Počty žáků ve sledovaných třídách dle vzdělávacích programů**

| Název vzdělávacího programu | Počet žáků | Podíl žáků |
|---|---|---|
| **Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV)** | 118 | 3 % |
| **Příloha RVP ZV pro žáky s lehkým mentálním postižením** | 3 830 | 97 % |
| **Vzdělávací program (osnovy) pro zvláštní školy, č.j. 22980/97-22** | 5 | < 1 % |
| **Rámcový vzdělávací program Základní škola speciální** | 1 | < 1 % |
| **Celkem** | 3 954 | 100 % |

*kulturním významem), sociální kontext, ve kterém žák žije (např. bydlí žák v sociálně vyloučené lokalitě?), jazyk (ovládá žák nebo rodiče žáka romský jazyk?).“* (upraveno dle West Coast District Health Board 2007)

[36] Viz část A, kap. 4 Předcházející výzkumy spojené se sběrem etnických dat v bývalých zvláštních školách v ČR

[37] Současná právní úprava totiž umožňuje, aby třídu nebo skupinu žáků s postižením navštěvovali i žáci s jiným typem postižení, se zdravotním znevýhodněním a dočasně i žáci se sociálním znevýhodněním. Blíže viz první části zprávy, kap. 3 b) Vzdělávací soustava po účinnosti nového školského zákona.

V Tab. 4 je zachycena míra spolupráce ze strany škol. Z celkového počtu 67 oslovených škol vyplnilo dotazníky určené pro třídní učitele 43 škol (64 %); 7 škol (11 %) vyplnilo dotazníky jen částečně (vyplnili je pouze někteří třídní učitelé), a v 17 školách (25 %) třídní učitelé odmítli dotazníky vyplnit. Třídní učitelé poskytli odhad celkem za 2 642 žáků z celkového počtu 3 954 žáků (tj. za 67 % žáků).

**Tab. 4 Míra spolupráce ze strany škol**

| | Počet | Podíl |
|---|---|---|
| **Oslovené školy** | 67 | 100 % |
| **Školy, v nichž všichni třídní učitelé vyplnili dotazník** | 43 | 64 % |
| **Školy, v nichž dotazník vyplnili jenom někteří třídní učitelé** | 7 | 11 % |
| **Školy, v nichž žádný třídní učitel nevyplnil dotazník** | 17 | 25 % |
| **Žáci, jejichž třídní učitelé vyplnili dotazník** | 2 642 | 67 % (z celkového počtu 3 954 žáků) |

Co se týká etnického složení žáků odhadovaného třídními učiteli, jak je uvedeno v Tab. 5, nejčastěji identifikovanou etnickou menšinou byli **romští žáci – ti tvoří dle odhadů učitelů více než třetinu žáků** v těchto třídách. V zanedbatelném počtu se dle učitelů mezi žáky objevují také vietnamští, maďarští a slovenští žáci.

**Tab. 5 Etnické složení žáků dle odhadů třídních učitelů**

| | počet | podíl (z počtu 2642 žáků) |
|---|---|---|
| **Romští žáci** | 915 | 35 % |
| **Vietnamští žáci** | 5 | < 1 % |
| **Maďarští žáci** | 5 | < 1 % |
| **Slovenští žáci** | 2 | < 1 % |

Jak je patrno z Tab. 6, odhadovaný podíl romských žáků ve sledovaných školách se mezi jednotlivými kraji výrazně liší. Lze předpokládat, že je to dáno především nerovnoměrným rozmístěním romské populace v České republice, jakožto i chybějícími údaji danými rozdílnou ochotou jednotlivých škol na výzkumu spolupracovat. V tomto ohledu je nutno upozornit především na nulovou spolupráci ze strany třídních učitelů v kraji Vysočina a velmi nízkou spolupráci učitelů v Pardubickém kraji. Celkově ale lze shrnout, že podíl romských žáků dosahuje dle odhadů učitelů ve většině krajů více než 30 %. Nejvyšší odhadovaný podíl byl zaznamenán v Ústeckém kraji (47 %), Karlovarském kraji (45 %) a v Moravskoslezském kraji (41 %).

**Tab. 6 Počet a podíl romských žáků dle odhadů třídních učitelů – třídění dle krajů**

| Kraj | Počet škol | Celkový počet žáků | Počet žáků, jejichž třídní učitelé vyplnili dotazník | Počet romských žáků | Podíl romských žáků |
|---|---|---|---|---|---|
| **Hlavní město Praha** | 7 | 445 | 301 | 61 | 20 % |
| **Jihočeský kraj** | 4 | 304 | 262 | 105 | 40 % |
| **Jihomoravský kraj** | 8 | 538 | 306 | 74 | 24 % |
| **Karlovarský kraj** | 2 | 112 | 78 | 35 | 45 % |
| **Kraj Vysočina** | 3 | 265 | 0 | - | - |
| **Královéhradecký kraj** | 4 | 186 | 121 | 37 | 31 % |
| **Liberecký kraj** | 3 | 132 | 51 | 18 | 35 % |
| **Moravskoslezský kraj** | 8 | 617 | 469 | 193 | 41 % |
| **Olomoucký kraj** | 4 | 266 | 228 | 92 | 40 % |
| **Pardubický kraj** | 3 | 110 | 11 | 1 | 9 % |
| **Plzeňský kraj** | 4 | 133 | 133 | 53 | 40 % |
| **Středočeský kraj** | 8 | 373 | 225 | 70 | 31 % |
| **Ústecký kraj** | 5 | 389 | 373 | 175 | 47 % |
| **Zlínský kraj** | 4 | 84 | 84 | 1 | 1 % |
| **Celkem** | **67** | **3 954** | **2 642** | **915** | **35 %** |

Podíl romských žáků odhadnutý třídními učiteli se téměř shoduje s podílem odhadnutým pracovníky KVOP založeným na návštěvách v jednotlivých třídách. Jak sumarizuje Tab. 7, v době návštěv pracovníků KVOP bylo ve sledovaných školách přítomno 2 801 žáků, což představuje 71 % celkového počtu žáků těchto škol. Zbytek žáků měl v den návštěvy absenci (970 žáků, 25 % celkového počtu), nebo byl z výzkumu vynechán z organizačních důvodů[38] na straně školy (183 žáků, 5 % celkového počtu). Dle **odhadů pracovníků KVOP tvoří romští žáci až 32 % žáků sledovaných škol**, přičemž chlapci jsou zastoupeni častěji než dívky (60 % k 40 %). Jelikož byl odhad pracovníků KVOP založen pouze na viditelných znacích, při návštěvách tříd se počítalo i s možností, kdy je určení etnicity sporné – to se týkalo 3 % z celkového počtu žáků.

[38] Např. žáci byli na výletě, pracovali na projektech mimo sídla školy apod.

**Tab. 7 Počet a podíl romských žáků dle odhadů pracovníků KVOP**

| | počet | podíl |
|---|---|---|
| **Žáci, kteří byli přítomni v čase návštěvy školy** | 2 801 | 71 % (z celkového počtu 3 954 žáků) |
| **Romští žáci** | 908 | 32 % |
| **→ z toho dívky** | 364 | 40 % |
| **Etnicita není na základě pozorování jasná** | 79 | 3 % |

Odhadované podíly romských žáků založené na návštěvách škol pracovníků KVOP jsou v Tab. 8 dále tříděny dle jednotlivých krajů. Stejně jako u odhadů třídních učitelů, i zde se projevují regionální rozdíly. Ty jsou však v tomto případě nižší, což může být dáno tím, že tyto údaje nejsou zatíženy odlišnou ochotou jednotlivých škol ke spolupráci. Stejně jako dle odhadů třídních učitelů, i dle odhadů pracovníků KVOP dosahuje ve většině krajů podíl romských žáků více než 30 %. Nejvyšší odhadovaný podíl romských žáků byl zaznamenán v Libereckém (49 %), Plzeňském a Ústeckém kraji (shodně 47 %). Nejnižší podíl romských žáků byl odhadnut na školách ve Zlínském kraji, kde představuje 0 %.

**Tab. 8 Odhad etnického složení žáků na základě pozorování pracovníků KVOP – třídění dle krajů**

| Kraj | Celkový počet žáků | Počet přítomných žáků | Počet romských žáků | Z toho podíl dívek | Podíl romských žáků |
|---|---|---|---|---|---|
| **Hlavní město Praha** | 445 | 301 | 65 | 27 % | 22 % |
| **Jihočeský kraj** | 304 | 236 | 83 | 46 % | 35 % |
| **Jihomoravský kraj** | 538 | 401 | 96 | 38 % | 24 % |
| **Karlovarský kraj** | 112 | 73 | 27 | 39 % | 37 % |
| **Kraj Vysočina** | 265 | 179 | 53,5 | 55 % | 30 % |
| **Královéhradecký kraj** | 186 | 119 | 50,5 | 63 % | 42 % |
| **Liberecký kraj** | 132 | 97 | 47,5 | 31 % | 49 % |
| **Moravskoslezský kraj** | 617 | 345 | 131 | 34 % | 38 % |
| **Olomoucký kraj** | 266 | 212 | 75 | 43 % | 35 % |
| **Pardubický kraj** | 110 | 83 | 7,5 | 47 % | 9 % |
| **Plzeňský kraj** | 133 | 107 | 50 | 43 % | 47 % |
| **Středočeský kraj** | 373 | 269 | 76 | 38 % | 28 % |
| **Ústecký kraj** | 389 | 308 | 146 | 38 % | 47 % |
| **Zlínský kraj** | 84 | 71 | 0 | 0 % | 0 % |
| **Celkem** | **3 954** | **2 801** | **908** | **40 %** | **32 %** |

Pozn. Desetinná čísla v sloupci *Počet romských žáků* se objevují v tabulce z toho důvodu, že údaje představují průměr odhadů dvou pracovníků KVOP (zdůvodnění viz Kap. 3 Výběr metody)

Závěrem nezbývá než připomenout, že dle oficiálních odhadů[39] žije v České republice 150 – 300 tisíc Romů, tj. **podíl romské populace z celkové populace ČR dosahuje 1,4 až 2,8 %**. Dalo by se proto očekávat, že tento podíl by měl být **zhruba** zachován[40] i v subpopulaci školou povinných dětí vzdělávajících se ve sledovaných školách. Jak ovšem ukazují výše uvedené údaje získané na vzorku 67 škol (2 642, resp. 2 801 žáků), odhady třídních učitelů a pracovníků KVOP tomuto očekávání ani zdaleka neodpovídají - **oba odhadované podíly, 32 % dle pracovníků KVOP a 35 % dle třídních učitelů, jsou řádově vyšší**. Tyto odhady získané dvěma různými metodami ze dvou různých zdrojů indikují, že z hlediska celkového počtu obyvatel ČR poměrně malá romská menšina představuje ve třídách určených pro děti s lehkým mentálním postižením významný podíl. Jinými slovy, výše uvedené údaje naznačují, že **romští žáci jsou v bývalých zvláštních školách, dnes označovaných i jako základní školy praktické, výrazně nadreprezentováni.**

# 5. Závěr

Předkládaná zpráva shrnuje výsledky výzkumu, jehož cílem bylo získat relevantní odhad etnického složení žáků bývalých zvláštních škol, dnes označovaných i jako základní školy praktické. Výzkum reaguje na dlouhodobou kritiku České republiky za segregaci romských žáků a jejich nadměrné vylučování do škol mimo hlavní vzdělávací proud, zejména do tříd pro žáky s lehkým mentálním postižením – proto byl ve sledovaných školách kladen důraz na odhad podílu romských žáků.

Výzkum spadá do širšího rámce shromažďování statistických údajů o etnickém původu ke zjišťování možného rozsahu a dopadu případné diskriminace, jenž je v českém kontextu teprve ve svých počátcích. Proto byla v první části zprávy shrnuta teoretická východiska sběru etnických dat, zvláště jeho význam, metodologické problémy včetně příkladů a zkušeností ze zahraničí. Druhá část zprávy se věnuje přímo výzkumu, který jsem ve školním roce 2011/2012 provedl, a to nejprve jeho metodologii (definici základního a výběrového souboru, volbě metody) a následně jeho výsledkům.

Do sběru dat bylo zahrnuto celkem 67 škol, v nichž se vzdělávají žáci dle programu RVP ZV s přílohou upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením. Školy byly vybrány náhodným stratifikovaným výběrem proporcionálně dle počtu obyvatel jednotlivých krajů ČR. Jelikož úplný seznam těchto škol není k dispozici, oporu výběru tvořil seznam 171 bývalých zvláštních škol získaný od České školní inspekce. Zvolenými metodami sběru dat byla metoda *pozorování třetí stranou*, jež provedli pracovníci KVOP při návštěvách ve sledovaných školách, a metoda *identifikace na základě nepřímých kritérií*, o kterou byli požádáni třídní učitelé. Ti, na rozdíl od pracovníků KVOP, kteří žáky identifikovali čistě na základě

[39] http://web2006.vlada.cz/scripts/detail.php?id=16149

[40] Dá se očekávat, že romská populace je obecně mladší než celková populace ČR. Dle projekce pro rok 2003 založené na výsledcích Sčítání lidu, domů a bytů 2001 dosahoval podíl školou povinných dětí v rámci romské populace 22 % (Hůle 2007). Naproti tomu ve školním roce 2003/2004 chodilo do základních škol (tj. bylo ve školou povinném věku) 999 554 dětí, což bylo 9,7 % celkové populace ČR (ta dle ČSÚ představovala 10 211 455 osob). Podíl školou povinných dětí tak byl u romské populace 2,3násobně vyšší než u celkové populace ČR.

pozorování (jejich úlohou bylo pohlédnout na žáky očima majoritní společnosti, která identifikuje etnické menšiny na první pohled, bez osobní známosti), znají své žáky, jejich rodiče i sociální kontext, ve kterém tito žáci žijí. Proto se ve výzkumu pracovalo s předpokladem, že učitelé disponují z hlediska identifikace etnické příslušnosti žáků hlubším vhledem založeným i na jiných, objektivnějších indikátorech, než je jen vzhled dětí. Právě zvolená kombinace použitých metod, a to zejména jejich jasná artikulace a reflexe, odlišuje výzkum od předešlých výzkumů[41] spojených se sběrem etnických dat v bývalých zvláštních školách v ČR.

Co se týká výsledků výzkumu, lze konstatovat, že **třídní učitelé i pracovníci KVOP se v odhadovaném podílu romských žáků shodují: tento podíl představuje 35 %, resp. 32 %.** Dva různé odhady získané dvěma odlišnými metodami založenými na odlišných východiscích se shodují na tom, že podíl romských žáků ve sledovaných školách představuje zhruba jednu třetinu. Drobný rozdíl lze vysvětlit skutečností, že identifikace na základě pozorování, kterou provedli pracovníci KVOP, nemohla být provedena v případě absentujících žáků, zatímco identifikace na základě nepřímých kritérií, kterou provedli třídní učitelé, se týkala i žáků, kteří během návštěvy pracovníků KVOP ve třídách chyběli.

Při interpretaci výsledků lze vycházet z toho, že dle oficiálních odhadů[42] žije v České republice 150 – 300 tisíc Romů, tj. **podíl romské populace z celkové populace ČR dosahuje 1,4 až 2,8 %**. Dalo by se proto očekávat, že tento podíl by měl být **zhruba** zachován i v subpopulaci školou povinných dětí vzdělávajících se ve sledovaných školách. Jak ovšem ukazují výše uvedené údaje získané na vzorku 67 škol (2 642, resp. 2 801 žáků), odhady třídních učitelů a pracovníků KVOP tomuto očekávání ani zdaleka neodpovídají - **oba odhadované podíly, 32 % dle pracovníků KVOP a 35 % dle třídních učitelů, jsou řádově vyšší**. Tyto odhady získané dvěma různými metodami ze dvou různých zdrojů indikují, že z hlediska celkového počtu obyvatel ČR poměrně malá romská menšina představuje ve třídách určených pro děti s lehkým mentálním postižením významný podíl. Jinými slovy, výše uvedené údaje naznačují, že **romští žáci jsou v bývalých zvláštních školách, dnes označovaných i jako základní školy praktické, výrazně nadreprezentováni.** Tyto výsledky jsou navíc ve shodě s výsledky předešlých výzkumů na toto téma (MŠMT 2009a, MŠMT 2009b, ÚIV 2009, ČŠI 2010), což kromě jiného naznačuje, že situace se v tomto ohledu nemění k lepšímu. To je v době, kdy má vzdělání pro uplatnění jedince ve společnosti klíčový význam, závažné zjištění.

JUDr. Pavel V a r v a ř o v s k ý
veřejný ochránce práv

[41] Viz část A, kap. 4 Předcházející výzkumy spojené se sběrem etnických dat v bývalých zvláštních školách v ČR
[42] http://web2006.vlada.cz/scripts/detail.php?id=16149

# Seznam literatury


**Bulmer, M., Solomos, J. 1998.** Introduction: Re-thinking Ethnic and Racial Studies. *Ethnic and Racial Studies: 21 (5).*

**ČŠI. 2010.** Souhrnné poznatky z tematické kontrolní činnosti v bývalých zvláštních školách. Tematická zpráva. Praha: Česká školní inspekce. Dostupné na: http://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Tematicke-zpravy/Zprava-z-kontrolni-cinnosti-v-byvalych-zvlastnich

**Hůle, D. 2007.** Segregační aspekty „proromských" politik. Demografie: 49 (1). Dostupné na: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=500

**Ivanov, I. 2010.** The Position of Roma NGOs on Data Collection. *Monitoring and Evaluation of Roma Projects and Policies.* Conference - Brussels 30. 11. 2010. Dostupné na: http://ec.europa.eu/regional_policy/conferences/roma/programme_en.cfm

**Krizsán, A. 2002.** *Ethnic Monitoring and Data Protection. The European context.* Budapest: Central European University and INDOK Human Rights Information and Documentation Center.

**Liga lidských práv. 2007.** *Sběr dat určujících etnickou příslušnost jako nástroj pro zjištění rozměru diskriminace romských dětí.* Systémové doporučení Ligy lidských práv č. 4. Dostupné na: http://www.llp.cz/_files/file/sber_etnickych_dat.pdf

**Mateos, P. et al. 2009.** Uncertainty in the Analysis of Ethnicity Classifications: Some Issues of Extent and Aggregation of Ethnic Groups. *Journal of Ethnic and Migration Studies*: 35(9).

**MŠMT. 2006.** *Analýza individuálního přístupu pedagogů k žákům se speciálními vzdělávacími potřebami.* Závěrečná zpráva. Praha: MŠMT. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3043/Analyza_romskych_lokalit.pdf

**MŠMT. 2009a.** *Vzdělanostní dráhy a vzdělanostní šance romských žákyň a žáků základních škol v okolí vyloučených romských lokalit.* Závěrečná zpráva projektu MŠMT ČR. Sociologický výzkum zaměřený na analýzu podoby a příčin segregace dětí, žákyň, žáků a mladých lidí ze sociokulturně znevýhodňujícího prostředí. Praha: MŠMT ČR. Dostupné na: www.msmt.cz/uploads/Skupina_6/VZDELANOSTNI_DRAHY.pdf

**MŠMT. 2009b.** *Analýza individuálního přístupu pedagogů k žákům se speciálními vzdělávacími potřebami.* Závěrečná zpráva projektu MŠMT. Praha: MŠMT.

**Open Society Institute. 2010.** *Roma Children in "Special Education" in Serbia: Overrepresentation, Underachievement, and Impact on Life.* Budapest: Open Society Institute. Dostupné na: http://www.romadecade.org/files/downloads/Education%20Resources/Roma%20Children%20in%20Special%20Schools%20in%20Serbia.pdf

**Poradna pro občanství/občanská a lidská práva, 2006.** *Srovnávací studie a shromažďování údajů ke zjišťování rozsahu a dopadu diskriminace ve Spojených státech amerických, Kanadě, Austrálii, Velké Británii a Nizozemí.* Praha: Poradna pro občanství/občanská a lidská práva.

**Ringelheim, J. 2006.** *Processing Data on Racial or Ethnic Origin for Antidiscriminatory Policies: How to Reconcile the Promotion of Equality With the Right to Privacy?* Center for Human Rights and Global Justice Working Paper Nr. 13. Dostupné na: http://www.chrgj.org/publications/docs/wp/JMWP%2008-06%20Ringelheim.pdf

**Salner, A. (ed). 2005.** *Roma children in the Slovak education system.* Bratislava: ADIN, s.r.o. for Slovak Governance Institute.

**ÚIV. 2009.** *Monitoring RVP.* Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.

**West Coast District Health Board. 2007.** *Ethnicity Data Collection Procedure.* Procedure Number WCDHB-PG-0044, Version 2. Dostupné na: http://www.westcoastdhb.org.nz/publications/policies_n_procedures/policies_n_procedures_docs/information_technology/Ethnicity%20Data%20Collection%20Procedure.pdf